

Pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojums mutvārdu tekstā

*The use of conjunctive words *ka* 'that' and kad 'when' in the spoken text*

Linda Lauze

Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3405
E-pasts: linda.lauze@liepu.lv

Gadu desmitiem valodas praksē ir aktuāls jautājums, ka bieži netiek nošķirtas pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* funkcijas un nozīme un apstākļa vārds *kad* nepamatoti tiek lietots saikļa *ka* vietā. Pētījuma iecerē pārliecināties par konkrēto pakārtojuma vārdu lietojumu mutvārdu tekstā ir rosinājusī Kārļa Mīlenbaha monogrāfijā „Teikums” izteiktā atziņa par apstākļa vārda *kad* izlaidumu salikta teikuma sākumā, kas raksturīgs tautas valodā.

Rakstā ir apkopots skatījums uz šo pakārtojuma vārdu lietojumu no valodas kultūras viedokļa, to paplašinot ar teorētisku un praktisku analīzi salikta teikuma sintakses aspektā. Pētījuma praktiskā daļa ir veikta, balstoties uz autentisku (dabiski veidotu) mutvārdu izteikumu analīzi.

Atslēgvārdi: mutvārdu teksts; valodas kultūra; sintakse; salikts pakārtots teikums; palīgteikums; saiklis *ka*; apstākļa vārds *kad*.

Līdz šim publiskajā telpā par pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojumu mutvārdu tekstā ir dominējis skatījums no valodas kultūras viedokļa. Gan atgādinājums, ka saiklis *ka* ievada papildinātāja palīgteikumu, bet apstākļa vārds *kad* – laika apstākļa palīgteikumu, gan novērojums, ka daudzi valodas lietotāji rakstot prot izvēlēties palīgteikuma semantikai atbilstošo pakārtojuma vārdu, bet runājot diemžēl kļūdās (sal. Miķelsone 1969; Freimane 1993, 254; Blinkena 2007, 200; Adamaite 2015).

Raksta mērķis ir analizēt pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojumu mutvārdu tekstā ne tikai valodas kultūras aspektā, bet arī nozīmes un formas ziņā. Tiks pievērsta uzmanība faktam, ka šie pakārtojuma vārdi var ievadīt arī citu veidu palīgteikumus un ka apstākļa vārds *kad* var ievadīt arī papildinātāja palīgteikumu.

Mutvārdu tekstā sastopamā neprecizitāte – apstākļa vārda *kad* lietojums nevietā, proti, gadījumos, kad ir nepieciešams saiklis *ka*, – nav jaunāko laiku parādība. Uz to jau ir norādījis Jānis Endzelīns latviešu valodas propedeitikas kursā: „*Ka* vietā tautas valodā ļoti bieži, tāpat kā leišu valodā, saka *kad*, piem., „es zinu, kad viņš nav vainīgs”, bet rakstu valodā jāsaka *ka* – klasē un no katedras.” (Grīslis 2010, 74) Par abu pakārtojuma vārdu jaukšanu vairākkārt ir rakstīts izdevumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi” 20. gs. otrajā pusē. Aina Miķelsone (1969, 70) ir uzsvērusi, ka katram no šiem vārdiem ir sava atšķirīga nozīme un uzdevums. Mērija Saule-Sleina (1982), norādīdama uz vārda *kad* izmantošanu saikļa *ka* vietā kā vienu no

valodas kļūdām radioraidījumos, aicina vairāk ņemt vērā teikuma loģiku. Marija Šūmane (1991) šo pašu kļūdaino lietojumu ir konstatējusi televīzijā, kad ir runājuši žurnālisti un amatpersonas – cilvēki ar augstāko izglītību.

Mūsdienās turpinās tradīcija aplūkot pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojuma kļūmes populārzinātnisku rakstu krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”. Elitas Stikutes un Baibas Zeiļakas (2017) rakstā „Valodas kultūras apguve vidusskolā” piemēri *redzat, kad, liekas, kad* iekļauti citu valodas kultūras pārkāpumu vidū, raksturojot vienu no nevēlamo valodas variantu lietojuma noturības cēloņiem. Skolā latviešu valodas stundās tiek veidoti valodas kultūras pamati, bet skolēnu kā nākamās paaudzes pārstāvju komunikatīvo kompetenci spēcīgi iespaido valodas vide ārpus stundām: „Dienmēģ plašsaziņas līdzekļi (laikraksti, dzeltenā prese, dažādas TV pārraides, šovi u. tml.) ne vienmēr piedāvā labus valodas paraugus. Globālajā tīmeklī, TV raidījumos, īpaši šovos, no sabiedrībā pazīstamu cilvēku mutes izskanējušie modes vārdi un parazitvārdi [...] ātri vien iesakņojas skolēnu valodā, un viņi šādu runāto valodu uztver par normu.” (Stikute, Zeiļaka 2017, 155)

Raksta praktiskais materiāls (aptuveni 500 izteikumu, kas fiksēti televīzijā, radio un dažādās runas situācijās ikdienas saziņā) liecina, ka vienā daļā gadījumu pakārtojuma vārds ir atbilstošs (1), bet otrā daļā – apstākļa vārds *kad* ir lietots saikļa *ka* vietā (2).

- (1) a. Runas situācija uz ielas. Šoferis jautā pazīstamai garāmģājējai:
Neredzēji, ka es braucu? (LL 07.05.2012.)¹
- b. Runas situācija veikalā. Pircējs runā ar pazīstamu pārdevēju par dejošanu deju kolektīvā. Pārdevēja aicina sākt apmeklēt deju nodarbības. Pircējs: *Tu zini, ka man nepatīk.* (LL 07.02.2019.)
- c. Radioraidījuma vadītājs ir sagaidījis radioklausītājas zvanu no Vācijas: *Tas brīdis ir pienācis, kad ir pienācis zvans no Vācijas.* („LustīgsRadio” „Vakara programma” 04.04.2018.)
- (2) a. Radioraidījuma vadītājs vēršas pie klausītājiem: *Es ceru, kad noskaņojums jums gan saulains, gan priecīgs.* („Saldus radio” „Rīta programma” 31.08.2015.)
- b. Radioraidījuma viesis stāsta par sporta pasākumu: *Neskatoties uz to, kad sprinta disciplīna, es noskrēju arī maratonu.* („Rietumu radio” „Centra auts” 06.02.2019.)
- c. Runas situācija kafejnīcā. Kolēģe, sveikdama jubilāru, saka: *Es gatavojos šim pasākumam ar noteikumiem, kad ir jālasa dzejolis Aivara dzimšanas dienā.* (LL 24.02.2018.)

(2a) un (2b) gadījumā neatbilstošs pakārtojuma vārds izvēlēts papildinātāja palīgteikuma ievadīšanai, bet (2c) runas situācijā bija zināms tikai fakts par vienu jubilejas svinību scenārija daļu, nevis pulksteņa laiku, kad iecerētie dzejoļu

¹ Iekavās ikdienas saziņā fiksētajiem mutvārdu teksta piemēriem norādīti pētījuma autores iniciāļi, bet plašsaziņas līdzekļos – televīzijas kanāls vai radiostacija un raidījuma nosaukums, kā arī datums. Visi mutvārdu teksti ir autentiski un nav rediģēti.

priekšlasījumi tiktu īstenoti, tādējādi atbilstoši runātāju kopīgajām zināšanām un izteikuma saturam apzīmētāja palīgteikuma pakārtojumā labāk iederētos saiklis *ka*. Arī Jānis Kušķis grāmatā „Mūsu valoda” (2006, 81–82), kurā ir izteikti padomi valodas spodrināšanai, aicina nelietot nevietā vārdu *kad*.

Ne reizi vien ir radies jautājums, kāpēc apstākļa vārda *kad* lietojums saikļa *ka* vietā ir tik ļoti iesakņojies: varētu būt lietuviešu valodas ietekme, īpaši Lietuvas pierobežā, vai neapzināta runātāja vēlme ilgāk aizpildīt pauzi, kamēr viņš domā, ko teikt tālāk, pagarinot vārdu (ar līdzskani *d*), kā to dara, īsam vārdam pievienojot patskani, piem., *un(a)*, *ir(a)* (plašāk par aizpildītajām pauzēm sk. Brēde 1999). Laikraksta intervijā Andrejam Veisbergam ir lūgts atbildēt uz jautājumu, vai pie *kad* lietojuma *ka* vietā vajadzētu pierast, un kopumā viņa viedoklim var piekrist: „Ja šī novirze notiek lēnā, izsvērtā runā, man tas liekas dīvaini. Jo būtībā jau visi zina, ka jālieto „ka”. Ja „kad” iesprūk ātrā runā – un iesprūk gandrīz visiem –, es nebūtu tik kritisks. Neviens valodnieks nevar pamatoti izskaidrot, kāpēc tas notiek. Kārtējā valodas mīkla. Dzīva valoda nav reizrēķins. Rakstu valodā „kad” gan nevajadzētu pieļaut.” (Adamaite 2015)

Viens no abu vārdu jaukšanas cēloņiem, iespējams, slēpjas to formas un lietojuma attīstības vēsturē, par ko ir sniegts pārskats grāmatas „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” 2. daļā (Blinkena 2007, 196–202). Vēsturiski saiklim *ka* ir piemītusi arī laika nozīme, kas minēta kā piektā (ME II, 128–129). Senākiem apstākļa vārda *kad* lietojuma piemēriem saliktā teikumā ir norādīts variants ar saikli *ka* (Endzelīns 1951, 1039). Leksiskās nozīmes pārklāšanās, līdzīga cilme un funkcijas ir bijis pamats tam, ka „latviešu valodā dažādos tās attīstības posmos un individuālo valodas lietotāju runā nereti netiek šķirts saikļu *ka* un *kad* lietojums neitrālā saikļa nozīmē” (Blinkena 2007, 199).

Sintakses aspektā ir svarīgi uzsvērt, ka pakārtojuma vārdi *ka* un *kad* mēdz ievadīt ne tikai papildinātāja palīgteikumu un apstākļa vārds *kad* – laika apstākļa palīgteikumu, kas, kā iepriekš rakstā minēts, ir vairāk akcentēts no valodas kultūras viedokļa, bet arī citas semantikas palīgteikumu veidus (sk. tabulu).

Pārskatā par minēto pakārtojuma vārdu sintaktiskajām funkcijām ir redzams, ka tie abi var ievadīt teikuma priekšmeta (3), apzīmētāja (4) un papildinātāja palīgteikumu (5). Praktiskais materiāls apliecina, ka tas tiek īstenots arī mutvārdu tekstā.

- (3) a. Sarunājas ģimenes draugi. A stāsta, ka dēls akvaparkā bija pazaudējis aproci: *Labi, ka atrada un nevajadzēja maksāt.* (LL 25.06.2006.)
- b. Sarunājas ģimenes locekļi. Māte saka meitai: *Es zinu, ko tas nozīmē, kad ļoti nāk miegs.* (LL 27.05.2018.)
- (4) a. Runas situācija skolā. Vecāku sapulcē tiek pārrunāta pusdienošanas kārtība starpbrīžos. Direktore jautā vecākiem: *Jūsu priekšlikums ir tāds, ka mēs ieviešam kārtību, ka vienpadsmitos mazajiem ir priekšroka?* (LL 22.12.2017.)
- b. Radoraidījumā viešņa dalās pārdomās par ceļu uz panākumiem: *Ir kaut kādi divi gadi, kad ir šaubīgi, nepārliecinoši.* („Radio SWH” „Ar dziesmu par dzīvi” 19.03.2016.)

Palīgteikuma veids	MLLVG II (1962)	Latviešu valodas sintakse (1989)	Latviešu valodas praktiskā gramatika (1991)	Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse (2009)	LVG (2013)
Teikuma priekšmeta palīgteikums	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>
Iztecēja palīgteikums	<i>ka</i> (retāk citi pakārtojuma vārdi)	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka kad</i>
Apzīmētāja palīgteikums	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>
Papildinātāja palīgteikums	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>
Laika apstākļa palīgteikums	<i>kad</i>	<i>kad</i>	<i>kad</i>	<i>kad</i>	<i>kad</i>
Veida apstākļa palīgteikums	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Mēra apstākļa palīgteikums	–	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Cēloņa apstākļa palīgteikums	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Nolūka apstākļa palīgteikums	<i>ka</i> Novec., sar.	<i>ka</i> Novec.	<i>ka</i> Novec.	–	–
Seku palīgteikums	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Nosacījuma palīgteikums	Retāk <i>ka, kad</i>	Retumis <i>ka, kad</i>	Retāk <i>ka, kad</i>	–	–

Tabula. Pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* sintaktiskās funkcijas

(4b) piemērā palīgteikums tuvāk paskaidro lietvārdu virsteikumā, ko tradicionāli uzskata par kritēriju apzīmētāja palīgteikuma noteikšanā. „Latviešu valodas gramatikā” par šāda pakārtojuma veida gadījumiem ir teikts, ka salikta pakārtota teikuma komponents ir klasificējams gan par laika apstākļa, gan par apzīmētāja palīgteikumu, tādējādi atzīstot vienu no sintakses robežgadījumiem (Nītiņa 2013, 874).

- (5) a. Runas situācija dzīvoklī, kur apkure nav pietiekama. B jautā radniecei, kura ir atnākusi ciemos: *Nejūti, ka ir auksts?* (LL 07.01.2008.)
- b. Radoraidījuma vadītāja atceras, ka reiz jau šie mūziķi ir tikuši intervēti šajā raidījumā, tāpēc aicina vienu no viņiem: *Nu pastāsti, kad tas bija un kā jums gāja.* („Radio SWH” „Priekšnams” 25.03.2018.)

Trijos avotos no izvēlētajām gramatikām un sintakses monogrāfijām (Ahero et al. 1962, 762; Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989, 130; Ceplīte, Ceplītis 1991, 164) ir minēts, ka saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad* reti ievada nosacījuma palīgteikumu. Fiksētajos runātās valodas piemēros diemžēl līdz šim nav izdevies konstatēt apskatāmo pakārtojuma vārdu lietojumu nosacījuma palīgteikumā.

Pievēršot īpašu uzmanību semantikai, kas ir saistīta ar pamatotu viena vai otra pakārtojuma vārda izmantojumu, parasti tiek salīdzināti līdzīgi teikumi, kas ir izdomāti un no teorijas viedokļa atbilst rakstu valodai, kā, piem., *Es zinu, ka tēvs atbrauks* un *Es zinu, kad tēvs atbrauks* (Miķelsone 1969, 70; Kalme 2001, 52). Tie uzskatāmi teorētiski ilustrē teikuma satura atšķirību starp objekta un laika nozīmi. Tas ir pirmkārt. Tomēr, pēc spontānās runas analīzes, šķiet, ka teikums ar laika nozīmi sarunvalodā būtu samākslots vai lietots ar ironiju, ja tēvs kavētos vai ja varētu domāt par īpašu gadījumu, kas rosinātu tēvu atnākt. Ja ievadītārvārds *kad* runā tiktu īpaši uzsvērts, atkarībā no konsituācijas ir iespējamas vēl citas izteikuma laika semantikas nianse. Parasti ikdienas saziņā piemin konkrētu pulksteņa laiku vai iesāk palīgteikumu ar vārdu *cikos*. Otrkārt, ir būtiski novērtēt virsteikumā izvēlēta darbības vārda rekciju, proti, vai atbilstoši savai nozīmei tas spēj piesaistīt papildinātāja palīgteikumu, kuru ievada saiklis *ka* vai kurš var sākties ar vienu no abiem aplūkojamajiem pakārtojuma vārdiem, kas palīdz veidot atšķirīgu palīgteikuma saturu. Ne velti Inta Freimane (1993, 254) ir uzsvērusi, ka „palīgteikuma ievadītārvārds var būt neprecīzs tāpēc, ka nav pareizi izvēlēts verbs un tā rekcija”. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” papildinātāja palīgteikuma raksturojumā ir skaidrots, ka ar apstākļa vārdiem ievadīti palīgteikumi „parasti ir atkarīgi no tiem pašiem verbiem virsteikumā, no kuriem atkarīgi ar saikļiem *ka* un *vai* ievadītie palīgteikumi (resp. no verbiem, kas izsaka paziņojumu, vēstījumu, sajūtas, psihiskus procesus, jautājumu, kā arī mērķtiecīgu darbību vai rīcību)” (Ahero et al. 1962, 685).

Ja papildinātāja palīgteikums ir pakārtots virsteikumā tādiem darbības vārdiem kā *cerēt*, *likties*, *šķīst*, ir pieļaujams tikai saikļa *ka* izmantojums palīgteikuma ievadītārvārda funkcijā. Daudzi citi verbi, piem., *zināt*, *domāt*, *teikt*, *pateikt*, ļauj piesaistīt papildinātāja palīgteikumu gan ar vispārīgu objekta nozīmi, gan ar tādu objekta semantiku, kurā ir izteikta laika nianse. Mutvārdu tekstā daudzos gadījumos pakārtojuma vārda lietojums ir korekts (6), bet ir sastopamas arī neprecizitātes saikļa *ka* un apstākļa vārda *kad* nošķīrumā, īpaši spontānā runā (7b).

- (6) a. Runas situācija zobārstniecības kabinetā. Zobārsts saka pacientei: *Es domāju, ka tur nekā nav.* (LL 11.10.2011.)
- b. Sarunājas kolēģes. B šaubās, kurā laikā labāk zvanīt citai kolēģei darba jautājumā: *Es domāju, kad viņai zvanīt.* (LL 12.12.2018.)
- (7) a. Runas situācija veikalā. Klients vēlas izmantot iespēju salabot preci tās garantijas laikā, bet nav pārliecināts, vai viss izdosies: *Es gaidu vēl mēnesi, un pēc 27 dienām man pateiks, ka tas nav iespējams.* (LL 02.11.2015.)
- b. Runas situācija augstskolā. Lekcijā studente brīvi stāsta par savu dzimto pusi: *Ko es tā kā gribu pateikt, kad es dzīvoju ļoti labā vietā.* (LL 18.01.2019.)

(7b) piemērā saliktā izteikuma palīgteikumā, pēc runas konteksta, ir domāts vispārīgs apgalvojums, kam būtu jāizsaka objekta nozīme, nevis laika nianse, kas raksturotu laika posmu, kad šajā vietā ir dzīvots. Tādējādi vārda *kad* izmantojums *ka* vietā ir maldinošs. Iespējams, ka valodas praksē apskatāmā valodas kultūras jautājuma risināšanā varētu palīdzēt plašāks saraksts, kurā būtu nošķirti virsteikumā lietojamie darbības vārdi palīgteikuma satura nianšu un ievadītājevārdu piesaistes ziņā.

Aina Miķelsone (1969, 71–72) rakstā „Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad*” ir secinājusi, ka „latviešu valodā apstākļa vārdu *kad* nedrīkst lietot tais gadījumos, kad palīgteikums, kas jāpakārto saiklim *ka*, precizē vai paskaidro iepriekšējā teikuma daļā kādu vietniekvārda, apstākļa vārda vai apstākļa vārda un īpašības vārda formu”. Šāds nosacījums vārda *ka* izmantojumā tiek ievērots arī mutvārdu tekstā (8), bet gadās arī tā, ka runātājs ir sajaucis pakārtojuma vārdus (9). Piemēros minēto vārdšķiru vārdi virsteikumā ir izcelti.

- (8) a. Radoraidījuma vadītājs jautā mūziķim telefonintervijā: *Kā tu nonāci pie tā, ka arī Edgars var uzrakstīt dziesmu?* („LustīgsRadio” „Vakara programma” 12.03.2018.)
- b. Runas situācija daudzdzīvokļu mājas kāpņutelpā. Kaimiņiene saka kaimiņam: *Re, kā jums labi, ka pastkastīte tik tuvu!* (LL 18.12.2018.)
- c. Televīzijas raidījuma vadītājs: *Joprojām esmu lepns, ka strādāju ar jums vienā komandā.* (LTV 1 „V.I.P.” 26.03.2018.)
- (9) a. Runas situācija augstskolā. Lekcijā studente brīvi stāsta par savu pieredzi Dziesmu un deju svētkos lietainos laika apstākļos: *Varēja rēķināties ar to, kad no arēnas izies slapjš ārā.* (LL 18.01.2019.)
- b. Sarunājas divi paziņas. C stāsta par savu dēlu, kurš prot angļu un vācu valodu, bet nav mācījies krievu valodu: *Viņš nezina it neko, un šobrīd situācija ir tāda, kad viņš faktiski darbu nevar dabūt tikai tāpēc, kad viņš nezina krievu valodu.* (LL 15.11.2018.)
- c. Radoraidījuma viesis savīļņojoši stāsta par sava dēla hokejista karjeru: *Es esmu ļoti priecīgs, kad viņš spēlē hokeju, jo, paskatieties, hokejs tāds īsts vīru, vīru, vīru tāds...* (LR1 „Piespēle” 07.04.2018.)

Ir nepieciešams piebilst arī par pateicības frāžu sintaktisko izveidi. Ja virsteikuma pamatā ir izsaukmes vārds *paldies*, tam pakārtoto palīgteikumu ievada saiklis *ka* (10). Izsaukmes vārdu gramatiskās savdabības dēļ šādas teksta vienības tiek traktētas par salikta izteikuma analogiem (plašāk sk. Lauze 2011, 226–229).

- (10) a. Radoraidījuma vadītājs saka viesņai: *Paldies, ka atradāt laiku atnākt un parunāt par šo izdevumu „Dainas”.* (LR1 „Kultūras rondo” 13.07.2018.)
- b. Televīzijas raidījuma vadītājs atvadās no viesiem: *Paldies, ka bijāt šodien studijā, un tiekamies atkal šai raidījumā pēc nedēļas „Viens pret vienu” jau pēc vēlēšanām.* (LTV 1 „1 : 1” 30.09.2014.)

Pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojuma īpatnības nosaka arī salikta izteikuma uzbūves specifika mutvārdu tekstā. Ja informatīvi svarīgākais saliktā izteikuma

saturs tēmas un rēmas aspektā ir ietverts palīgteikumā, tad tas atrodas izteikuma sākumā. Šādos gadījumos ir konstatējams gan saikļa (11), gan bezsaikļa (12) saistījums starp izteikuma daļām (plašāk sk. Lauze 2013, 136).

- (11) a. Runas situācija zobārstniecības kabinetā. Zobārsts vērsas pie pacientes, kurai būs atkārtoti jālabo zobs: ***Ka** esmu pārsteigts, es neteiktu.* (LL 31.01.2019.)
- b. Runas situācija poliklīnikā. Uzgaidāmajā telpā par savu veselības stāvokli sarunājas divas pacientes. Viena no viņām saka: ***Kad** sanervozējas, tad ir cukurs augšā.* (LL 22.11.2018.)
- c. Runas situācija augstskolā. Studente stāsta kursabiedrenei, kāpēc vēl nav satikusi studiju darba vadītāju: ***Kad** viņa varēja, tad es nevarēju.* (LL 10.03.2018.)
- (12) a. Runas situācija zobārstniecības kabinetā. Zobārsti D un E, no kuriem E ir jaunāks, spriež par implanta izmēru pacientam. D: *Ar to pietiks, dzīves pieredze ir pierādījusi.* (LL 13.02.2019.)
- b. Runas situācija mājās, virtuvē. F paskaidro, kāpēc virtuve ir tik stipri izvēdināta: *Tur bija dūmi, es domāju.* (LL 16.11.2017.)
- c. Sarunājas divas studentes, G spriež par dzīvokļa saimnieci: *Četrdesmit, man liekas, viņai ir.* (LL 13.09.2018.)

(12c) gadījumā ir īpatnēja vārdu secība: salikts pakārtots izteikums sākas ar palīgteikumu, starp kura vārdiem ir virsteikums.

Īpašu interesi rada Kārļa Mīlenbaha (2009, 267–268) monogrāfijas „Teikums” paragrāfā „Satura svars” analizētie piemēri, kuros laika apstākļa palīgteikums bezsaikļa saistījumā ir nostājies virsteikuma priekšā un kuros virsteikums sākas ar apstākļa vārdu *te*. K. Mīlenbaha novērojums, ka tautas valodā nav dzirdēti tādi palīgteikumi, kas, novietoti salikta teikuma sākumā, sāktos ar apstākļa vārdu *kad*, mūsdienu mutvārdu tekstā nav apstiprinājies.

Mutvārdu tekstā ir sastopami arī tādi palīgteikumi, kuri bezsaikļa saistījumā ir novietoti aiz virsteikuma. Minētajos piemēros tie ir papildinātāja palīgteikumi, kuros ir izlaists saiklis *ka*.

- (13) a. Runas situācija autobusā. Šoferis stāsta savam paziņam, kā braucis ar lielu ātrumu, iztērējot vairāk degvielas: *Kad uz 130, es pamanīju – zupu arī ēd normāli.* (LL 03.07.2014.)
- b. Runas situācija daudzdzīvokļu mājas pagalmā. Kaimiņš saka kaimiņniecei: *Es saku rudens – nāk virsū.* (LL 27.08.2012.)
- c. Runas situācija daudzdzīvokļu mājas kāpņu telpā. Sarunājas divi kaimiņi F un G. F: *Skatos, kaimiņš klibo.* (LL 15.03.2017.)

Secinājumi

Mutvārdu teksta analīze liecina, ka daudzos gadījumos runātāji ir izvēlējušies palīgteikuma semantikai atbilstošu rakstā apskatīto pakārtojuma vārdu. Tomēr joprojām ir sastopams apstākļa vārda *kad* izmantojums saikļa *ka* vietā, kas apliecina zināmu nevērtību pret latviešu valodas gramatikas normām, īpaši spontānā runā.

Iespējams, ka viens no pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* jaukšanas iemesliem ir saistīts ar abu vārdu kopīgo cilmi un vēsturisko attīstību, turklāt to semantika un funkcijas tikušas nošķirtas relatīvi vēlu. Aina Blinkena (2007, 200) norāda, ka „20. gs. pirmajā pusē rakstu valodā un literārā runā *kad* un *ka* lietojums diezgan stingri nostabilizējies un *kad* lietots tikai laika attieksmes raksturošanai”. Jāņem vērā arī fakts, ka abi vārdi var ievadīt viena tipa palīgteikumu – teikuma priekšmeta, apzīmētāja un papildinātāja palīgteikumu. Papildinātāja palīgteikuma gadījumā valodas lietotājam it sevišķi var rasties grūtības nošķirt palīgteikumus ar vispārīgu objekta nozīmi, ko ievada saiklis *ka*, no palīgteikuma, kurš objekta semantikā ietver laika nozīmes niansi un kura sākumā izmanto apstākļa vārdu *kad*. Šī sintakses un valodas kultūras jautājuma kompleksā risināšanā varētu palīdzēt plašāks saraksts, kurā būtu nošķirti virsteikumā lietojamie darbības vārdi palīgteikuma satura nianšu un ievadītārvārdu piesaistes ziņā.

Gatavojot publisku runu, pirmskomunikācijas fāzē teksta autoram parasti ir iespējams iepriekš pārdomāt vārdu izvēli vai pat izveidot daļēju vai pilnīgu rakstveida uzmetumu. Tādējādi varētu noderēt rakstā apkopotās atziņas. Spontānā runā korektu pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* izmantojumu varētu nodrošināt automātiska gramatisko normu ievērošana, kas raksturīga izglītotam runātājam ar bagātu vārdu krājumu. Ir vērts paturēt prātā, ka nezināšanas gadījumā runāšanas brīdī ir iespējams veidot bezsaikļa palīgteikumu, lai izvairītos no potenciālās kļūmes. Interesanti, ka pētījumā nav konstatēts saikļa *ka* lietojums apstākļa vārda *kad* vietā.

Saisinājumi

- LVG *Latviešu valodas gramatika*. 2013. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- ME II Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 2. Rīga: Izglītības ministrija.
- MLLVG II Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.

Literatūra

1. Adamaite, Undīne. 2015. Valodnieks Andrejs Veisbergs: Mums ir ļoti laba gramatika. *Diena: Kultūras Diena*. 15.02.2015. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/valodnieks-andrejs-veisbergs-mums-ir-loti-laba-gramatika-14087334>.
2. Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
3. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
4. Blinkena, Aina. 2007. Konjunkcija (saiklis). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. 2. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 100–309.
5. Brēde, Maija. 1999. Aizpildītās pauzes publiskās runas stilā. *Linguistica Lettica*. 5. Rīga: Latviešu valodas institūts, 154–161.
6. Ceplīte, Brigīta, Ceplītis, Laimdots. 1991. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne.

7. Cepļītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. 1989. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne.
8. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
10. Grīslis, Rasma. 2010. *Jāņa Endzelīna latviešu valodas propaedeutikas lekciju kurss*. Rīga: Ingmara Zemzaņa apgāds, Rīgas Latviešu biedrības valodas attīstības kopa.
11. Kalme, Vilma. 2001. *Nelokāmās vārdsķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja: LiePA.
12. Kušķis, Jānis. 2006. *Mūsu valoda*. Padomi valodas spodrināšanai. Rīga: Antava, Rīgas Latviešu biedrības valodas attīstības kopa.
13. Lauze, Linda. 2011. Pateicības frāzes mutvārdu saziņā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(2). Liepāja: LiePA, 223–231.
14. Lauze, Linda. 2013. Salikts teikums un tā realizācija mutvārdu tekstā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17(1). Liepāja: LiePA, 134–142.
15. Miķelsons, Aina. 1969. Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 5. Rīga: Liesma, 70–72.
16. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296. [Pirmizdevums: Rīga: Pūcīšu Ģederta apgādībā, 1898.]
17. Nītiņa, Daina. 2013. Salikts pakārtots teikums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 843–875.
18. Saule-Sleina, Mērija. 1982. Valodas kļūdas radio raidījumos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 18. Rīga: Avots, 135–137.
19. Stikute, Elīta, Zeiļaka, Baiba. 2017. Valodas kultūras apguve vidusskolā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 12. Šaudiņa, Vilma (atb. red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 153–166.
20. Šūmane, Marija. 1991. Kā runājam latviski. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 26. Rīga: Avots, 202–204.

Summary

The present article deals with the use of conjunctive words *ka* ‘that’ and *kad* ‘when’ in the spoken text. Up to now there are some actual issues related to choosing the correct conjunctive word. It is a widespread mistake to use an adverb *kad* instead of conjunction *ka* when implementing the structure of the complex sentence especially in spoken text. The fixed material was recorded from television and radio broadcasts and different speech situations in everyday communication.

The research has been focused on semantics and types of subordinate clauses from the point of view of syntax of the Latvian language. It is necessary to pay more attention to those types of complex sentence to use both conjunctive words (see Table 1). Object clause belongs to above-mentioned types. It is stated that in definite cases only the use of the conjunction *ka* is highly recommended. It is connected not only with semantics of the subordinate clause but also with valency of the verb being in the center of the main clause.

Keywords: language planning; syntax; spoken text; conjunction *ka*; adverbial modifier *kad*.